

НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМ УКРАЇНСЬКИЙ — крайній лівий ідейний і політичний напрям в українському революційному русі 20 ст. Історично вперше у світі націонал-комунізм виник в Україні наприкінці 1917 та існував як окрема політ. течія до 1933. Його різні напрями поєднували ідеї комуніст. перебудови суспільства і повного нац. визволення України та створення суверен. укр. держави. Для ідейно-теор. засад усіх течій та персонально найвидатніших представників Н.-к. у. спільним було те, що нац. визволення і держ. самостійність України вони виводили із марксист. теорії пролетар. соціаліст. революції (див. Марксизм), вважаючи її необхід. запорукою для перемоги останньої не лише у своїй країні, але й у світі. На практиці це вело до розходження з офіц. більшов. лінією у питанні стосунків укр. і рос. націй, заважало централізатор.-шовініст. політиці парт.-уряд. керівництва РСФРР і його adeptів в Україні, обмежувало більшов. політ. монополізм. Крім невідповідності більшов. теорії та практики укр. дійсності, поява і розвиток Н.-к. у. зумовлені слабкістю та розколом укр. демократ. руху, його ідеол. незрілістю. Вихід із катастроф. становища, в якому опинилася нац. демократ. революція 1917–20, багато представників укр. демократії вбачали у переході на платформу націонал-комунізму, і, таким чином, — на рад. позиції та до співпраці із більшовиками. Детермінов. гострими суперечностями у різних сферах сусп. життя, націонал-комунізм сам був суперечливим за своїм ідейно-політ. змістом. Залишаючись, як правило, відданими комуніст. утопії, що зумовлювало і їхню власну істор. приреченість, націонал-комуністи всіяко поширювали її і намагалися поєднати у своєму суспільно-політ. ідеалі тоталітарне комуніст. суспільство з повнокровною укр. нац. державністю, класово-парт. обмеженість із повною нац. емансипацією. Прагнучи до політ. гегемонії та представляючи себе ін. нац. укр. силам і займаючи стосовно них безкомпромісну позицію, в час революції і після неї Н.-к. у. руйнував єдиний фронт боротьби за самостійність України та об'єктивно сприяв новому поневоленню України, хоча це суперечило його влас. меті.

Першим напрямом Н.-к. у. була ліва течія в УСДРП, яка наприкінці 1917 — на поч. 1918 після розколу цієї партії постала окремою політ. групою (бл. 225 осіб). Незважаючи на те, що ліві укр. соціал-демократи в осн. політ. питаннях діяли погоджено із більшовиками, а 1-й з'їзд КП(б)У (липень 1918) юридично узаконив їхнє об'єднання, вони мали власну програму з нац. питання, викладену в Декларації організац. комітету. Гол. її пункти: рівноправність України з Росією при їхньому

федератив. зв'язку, вільний розвиток «національних форм пролетарської культури на Україні». Лідери цієї групи — Є. Неронович, М. Врублевський, П. Буценко, Ю. Медведєв, Є. Касьяненко. Вони, як і чимало ін. представників цієї течії, надалі перебуваючи у КП(б)У неодноразово обстоювали самостійниц. позиції. Наступну в хронол. плані (1918–19) нац. течію комунізму в Україні представляли С. Мазлах, В. Шахрай, Г. Лапчинський, і, певною мірою, М. Скрипник. Останні три діячі напередодні та під час наради більшовиків, які працювали в Україні, проведеної у м. Таганрог (Росія, квітень 1918), висунули вимогу створення самост. Укр. комуніст. партії більшовиків. Політ. погляди провід. ідеолога напрямку В. Шахрая викладено у кн. «Революція на Україні» (1918; під псевд. В. Скоростанський) та «Дохвилі: Що діється на Вкраїні і з Україною?» (Саратов, 1919; Нью-Йорк, 1967), написаній разом із С. Мазлахом. Остання стала маніфестом Н.-к. у., теор. підґрунтям для його змагань. Націонал-комуніст. течії в Україні охоплювали й цілі політ. партії — боротьбистів (1918–20) та Укр. комуніст. партію (УКП) (1920–25). Боротьбисти, що до травня 1918 були лівим крилом УПСР і еволюціонували від рев. демократії до комунізму, — найчисленніше (бл. 15 тис. чл.) і найорганізованіше з усіх самостійниц. комуніст. об'єднань в Україні. Вони притягували до себе найбільш радикально-ліві елементи з ін. течій укр. рев. руху; за деякими даними, до них схилявся у свій час навіть М. Грушевський. Під тиском більшов. керівництва і особисто В. Леніна більшість у боротьбист. провіді у березні 1920 погодилася на саморозпуск своєї партії та перехід до КП(б)У, сподіваючись українізувати останню і вивести Україну з-під диктату Москви. Ця стратегія відображена у девізі: «Увіллємося, розіллємося і заллемо КП(б)У!». Але більшовики спочатку поглинули боротьбистів як самост. політ. силу, а потім нейтралізували і фізично знищили їх. Як і боротьбисти, УКП виникла на укр. нац. ґрунті. Процес виокремлення УКП із лівого крила УСДРП, що мало назву УСДРП(незалежні) або «незалежники», подіб. до генези європ. комуніст. партій (тривав від 1919 до січня 1920). Ідеологи УКП, своєрідно витлумачуючи марксизм, обстоювали теорію можливості розвитку рев. процесу лише на основі внутр. чинників і виступали проти насадження в Україні більшов. диктатури у формі рад. системи як чужої зовн. сили. Доводячи свій орган. зв'язок з укр. середовищем і життям, УКП претендувала на політ. гегемонію, виступала за об'єднання навколо себе всіх комуніст. сил в Україні. Характерно, що у деяких питаннях її чл. займали ще більш ортодоксал. класові позиції, ніж більшовики, зокрема різко негативно сприйняли офіц. доктрину

НЕПу. Фундатори і лідери УКП: М. Ткаченко (помер на поч. 1920 напередодні 1-го з'їзду), А. Річицький, А. Драгомирецький, М. Авдієнко, Ю. Кулиниченко та ін. Друк. орган — г. «Червоний прапор» (виходила 1920). У період свого розквіту 1920 партія нарах. бл. 3 тис. членів. В умовах жорсткої політ. конкуренції з більшовиками, які на словах визнавали за УКП право на існування, але, використовуючи своє монопол. становище панівної партії, нерідко вдавалися до терору і навіть прямого знищення її чл. і водночас створювали ілюзії щодо реалізації та підтримки їхніх програм. цілей (визнання самостійності УСРР, представництва укр. комуністів у Комінтерні тощо), 1925 УКП змушена була піти на саморозпуск і злитися з КП(б)У. Ліквідації сприяв і розлад у її середовищі, відсутність єдності серед чл. і керівництва з окремих важливих політ. питань. Майже одночасно поряд із боротьбістами та УКП від осені 1919 до літа 1920 існувала самостійниц. течія федералістів у КП(б)У. Лідер — Г. Лапчинський, серед чл. — П. Попов, Є. Касьяненко, Я. Ландер. У своїх програм. документах: доповід. записці до ЦК РКП(б) (1919), провід. автором якої був П. Попов, та політ. платформі «Наша сучасна політика», на Гомел. нараді КП(б)У (листопад 1919, Білорусь) і деяких парт. конф., зокрема 4-й конф. КП(б)У (березень 1920), федералісти обстоювали вимогу рівноправ., а не підлеглого зв'язку УСРР і РСФРР у формі федерації 2-х незалеж. держав (звідси і назва групи), домагалися створення самост. УКП(б), намагаючись заангажувати до цієї справи боротьбістів і укапів, а у деяких питаннях блокувалися з т. зв. опозицією демократ. централізму в КП(б)У (див. Демократичного централізму Принцип). Під тиском ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У влітку 1920 фракція федералістів припинила свою діяльність, після чого їхній лідер Г. Лапчинський перейшов до УКП. 1920–22 за кордоном, переважно на тер. Німеччини, Австрії та Чехо-Словаччини, діяли організаційно самост. групи укр. комуністів, а також ті, що входили на правах секцій до КП Німеччини та Австрії. Найбільш відома серед них — Закордонна група укр. комуністів (згодом — Закордонна група Української комуністичної партії). Її лідер В. Винниченко влітку-восени 1920 приїжджав із еміграції до Москви і УСРР, де вів переговори з більшов. керівництвом, а також мав політ. контакти з ЦК УКП. Крім нього, найвідомішими представниками цих груп були В. Мазуренко, В. Левинський, З. Висоцький. Зміни в нац. політиці більшовиків після 12-го з'їзду РКП(б) (1923), поч. українізації, а також певний позитив. вплив НЕПу в Україні пом'якшили опозицію прихильників Н.-к. у., особливо всередині КП(б)У, офіц. курсу більшов. партії, але водночас сприяли активізації їхньої діяльності та накопиченню сил для боротьби за свої цілі. Відображенням цього стали публіцист. виступи письменника М. Хвильового, у яких він (так само, як і у своїх худож. творах), переходячи від мистецтва до політики, аргументовано розвивав ідею самостійності України. Це

поставило М. Хвильового у центр ідей. боротьби в Україні та знайшло широкий відгук у середовищі укр. еміграції. Різко негативну оцінку його виступам дав Й. Сталін у листі до Л. Кагановича та ін. чл. Політбюро ЦК КП(б)У від 26 квітня 1926, що стало поштовхом до переслідування та загибелі М. Хвильового, а також знищення його однодумців під гаслом боротьби з «хвильовізмом» як з націоналіст., контррев. і навіть фашист. ухилом. Один із яскравих проявів Н.-к. у. в серед. 1920-х рр. — діяльність О. Шумського на посаді зав. агітпропвідділу ЦК КП(б)У (1923–25) та наркома освіти УСРР (1925–27), що також отримала офіц. політ. визначення націоналіст. ухилу — «шумськізм». Сам О. Шумський обґрунтував її принципами лєнін. нац. політики, на практиці наполегливо проводив у життя українізацію, відкривав можливості для розвитку укр. культури та самосвідомості, часто захищав талановитих представників нац. інтелігенції та опікувався ними. О. Шумський також домагався українізації вищого політ. керівництва в Україні та усунення з посади ген. секретаря ЦК КП(б)У сталін. намісника Л. Кагановича. Це прискорило усунення від укр. справ самого О. Шумського, а незабаром і репресії щодо нього. У всіх згаданих напрямках Н.-к. у. та його окремих представників хоча й існувала певна ідейна єдність, але майже ніколи не було єдності організац. і тактичної. Навпаки, між ними йшли гострі суперечки, а взаємини інколи доходили до ворожнечі. Так, боротьбісти не змогли досягнути єдності у переговорах про об'єднання із УКП 1920; лідери останньої підтримали більшовиків у їхній кампанії проти В. Винниченка після того, як він відмовився працювати в УСРР і повернувся за кордон; О. Шумський критикував політ. погляди М. Хвильового, а його самого розгромно критикував М. Скрипник (автор терміна «шумськізм»). Останній викривав й ін. націонал-комуністів, напр., оголосив гостро полемічну статтю М. Волобуєва «До проблеми української економіки» // «Більшовик України», 1928, № 2–3, що обґрунтовувала госп. суверенітет України, екон. платформою укр. націоналізму — «волобуївщиною». Проте сам М. Скрипник залишався найвидатнішою постаттю Н.-к. у., а після припинення за вказівкою з Москви політики українізації 7 липня 1933 покінчив життя самогубством.

Більшовики увесь час вели безкомпромісну боротьбу із Н.-к. у. всіма засобами, слушно вважаючи його однією із гол. перешкод для свого політ. диктату в Україні та її статусу провінції комуніст. імперії, змінюючи у цій боротьбі у різні періоди лише тактику. Передумовою процесу згортання українізації, а також посилення експлуатації укр. селянства, його примус. колективізації і проведення згубної політики хлібозаготівель наприкінці 1920-х — на поч. 1930-х рр. був наступ на Н.-к. у. 1932–33 з ініціативи та під безпосеред. керівництвом Й. Сталіна йому завдано нищів. удару. Представників Н.-к. у. почали звинувачувати не лише у помилках, а й у націоналізмі, контрреволюційності, ворожій діяльності,

шпигунстві. Перехід до відкритих репресій не тільки щодо активних націонал-комуністів, а й всіх, запідозрених у симпатіях до Н.-к. у., завершився практично їхнім повним фіз. знищенням під час єжов.-беріїв. «великого терору» наприкінці 1930-х рр. Націонал-комуніст. течії також мали прояв у Татарстані (М. Султан-Галієв), Башкортостані (А.-З. Валідов) та ін. нац. провінціях СРСР. Послідовники націонал-комунізму в нерос. респ. СРСР, так само як і в Україні, вимагали визнання за своїми народами держ. суверенітету та незалежності, гарантій розвитку нац. мов і культур, рівноправ. відносин між ними та РСФРР. Деякі з цих вимог враховували у нац.-держ. буд-ві в СРСР у 1920-х рр., однак зі встановленням сталін. диктатури це все було згорнуто, а націонал-комуністи стали жертвами сталін. репресій так само, як і в Україні. Після розгрому Н.-к. у. час від часу в громад.-політ. житті України до поч. 1990-х рр. виникали його фантоми, здебільшого у публіцист. невідцензур. виступах, практично без

усякого організац. оформлення. Яскравий приклад — праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965). Певного впливу Н.-к. у. зазнав навіть комуніст. кер. УРСР П. Шелест, але всі, навіть несистемні, прояви Н.-к. у. керівні структури КПРС жорстоко придушували аж до розпаду СРСР 1991.

Рекомендована література

1. Майстренко І. Історія Комуністичної партії України. Мюнхен, 1979;
2. J. E. Mace. Communism and the Dilemmas of National Liberation. National Communism in Soviet Ukraine. Cambrige, 1983;
3. Юренко О. Пливти проти течії. Василь Шахрай // Політол. пит. 1993. № 3;
4. Мейс Дж., Панчук М. Український національний комунізм. Трагічні ілюзії. К., 1997.

О. П. Юренко

Бібліографічний опис:

Націонал-комунізм український / О. П. Юренко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-71074>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).